

ZĪMĒJUMA PEDAGOĢISKAIS POTENCIĀLS BĒRNAM AR VALODAS TRAUČĒJUMIEM RUNAS SEKMĒŠANAI

Pedagogical Potential of a Picture to Enhance Speech for Children with Language Disorders

Jekaterīna Kerevica

PII "Ābelīte", Latvija

Abstract. *The scientist A. Leontyev assures that the language competence is the result of development of continuous use of each language. Only through active communication and active speech activity an understanding about language emerges for the child (Leontyev, 1977). The scientist Glukhov (2005) outlines the skill to improve the language abilities by performing the speech activity in the process of communication. Whereas, one of the most significant factors in the process of mastering the language is a positive emotional background, where the child is encouraged to perceive visible, apparent things, living beings, natural phenomena, to listen and pronounce words which designate them. This also inspires to investigate the pedagogical potential of a picture to enhance speech for children with language disorders.*

The picture is a significant visual aid for a child not only to be taught but also to have fun for improving the language skills. Therefore, it is worked out a set of pictures as a help for the parents to work with a child at home. In a such way a speech therapist is involving the parents in a teaching process to prolong an educational process with a child. As a result, the parents get a pedagogic experience and the efficient development for a child language.

Keywords: *language, language disorders, picture as method, speech.*

Ievads

Introduction

Sabiedrībā pārliecinoši un nepārtraukti tiek runāts par bērniem ar dažādiem un pat smagiem valodas un runas traucējumiem, par to, ka bērnudārzā un arī skolā gandrīz katrā grupā / klasē ir bērni ar valodas un runas attīstības traucējumiem. Labklājības Ministrijas datu bāzē tiek uzrādīti 139 bērni ar valodas attīstības traucējumiem (Labklājības ministrija, 2023). Latvijas statistikas datu bāzē ir atklāts, ka Latvijā ir 28 speciālas pirmsskolas izglītības iestādes un sociālā aprūpe 1305 bērniem (Oficiālais statistikas portāls, 2019). Iespējami precīzāku ziņu par logopēdiskās palīdzības sniegšanas apjomu bērniem netiek uzrādīts, bet tas nemazina bērnu valodas korekciju nepieciešamību.

Bērns, mācoties runāt, vispirms iegaumē un izrunā vārdus. Vārdi ir valodas būvmateriāls, kas kļūst par valodu, tas ir, runu, kad tos sakārto teikumos.

Minētie statistikas dati Latvijā aktualizē bērnu valodas korekcijas problēmu, akūtu problēmu.

Dabiskajai cilvēku valodai ir neiroloģiska bāze, kuras centrs atrodas smadzeņu kreisajā puslodē, un gandrīz visās mūsdienu sabiedrībās dabisko valodu realizē, izmantojot divus dažādus starpniekorgānu pārus muti un ausis (skaņas starpniecība jeb foniskā starpniecība) un roku un aci (raksta starpniecība jeb grafiskā starpniecība). Acīmredzot, normālos apstākļos visiem bērniem valoda (kā vienas valodas vai daudzvalodības prasme) pamatvilcienos izveidojas divu līdz piecu gadu vecumā, turklāt noteikti kā iedzimtības un vides kopsakarības rezultāts (Eden, 1994).

Diemžēl, sabiedrībā bieži dzirdam vecāku (arī izglītotu) viedokli, ka bērna valodas un runas nepilnības vai pat neesamība izzudīs pašas par sevi. Tas liecina, ka ne visi vecāki izprot bērna attīstības procesu, valodas un runas nozīmi personības attīstībā.

Zinātniece A. Fomina raksturojot bērnu pamatkustību attīstības procesu aktualizē, ka veiksmīgi tās apgūt var tikai tad, ja bērns izpilda vingrinājumus regulāri, katru dienu, atkārtojot dažādās situācijās. Autore uzsver domu, ka izvirzot prasības jāorientējas uz bērna attīstības likumsakarībām un individuālajām spējām (Fomina, 1984).

Arī valodas attīstībā nozīmīga ir regulāra vingrināšanās, sarežģītības līmeņa variēšana pakāpeniski palielinot apjomu. Joprojām logopēdi un bērnu vecāki uzdod sev jautājumu: "Kā veicināt bērna valodas attīstību?". Tas arī noteica raksta mērķi — pētīt zīmējuma pedagoģisko potenciālu bērna valodas attīstībā.

Teorētisks ieskats bērna valodas un runas attīstībā *Theoretical view about child language and speech development*

Rakstā analizētas zinātnieku J. A. Studenta (1935), K. Dēķena (1919), J. Puškareva, A. Golubevas (2000), R. Geskes (2005) teorijas par bērna attīstības īpatnībām.

Pamatojoties uz S. Tūbeles un A. Šteinbergas atziņām, tika aktualizēti klīniski pedagoģiski valodas traucējumi, kas balstās uz tradicionālo logopēdijas un medicīnas sadarbību, kura ir orientēta uz runas traucējumu korekciju, uz diferencētas pieejas izstrādāšanu runas traucējumu pārvarēšanai (Tūbele & Šteinberga, 2004). Zinātniece S. Liepiņa akcentē, ka runas attīstības traucējumus var radīt gan organiskas dabas centrāli bojājumi (traumas, asinsizplūdumi, audzēji noteiktās smadzeņu daļā), gan funkcionāli nervu darbības traucējumi (logoneiroze u.c.), gan perifēras izcelsmes organiska rakstura (mēles, žokļu, zobu, cieto un mīksto aukslēju) bojājumi (Liepiņa, 2008). Tas ļauj apgalvot, ka runas traucējumi visbiežāk rodas tieši bērnībā, īpaši tad, kad bērns mācās runāt.

Visiem runas traucējumiem ir transformējošs raksturs, tos var koriģēt.

Ja runas traucējumus nekoriģē, ar laiku tiem ir tendence pasliktināties un kļūt par ieradumu.

Pat visvienkāršākajiem runas traucējumiem ir negatīva ietekme uz cilvēka personību, ar laiku cilvēks savu runas problēmu var uztvert ar bailēm un frustrāciju. Logopēdijas mērķis: izveidot zinātniski pamatotu mācību un audzināšanas sistēmu tiem cilvēkiem, kam ir runas traucējumi, kā arī runas traucējumu profilakses sistēmu. Runas traucējumu atklāšanu, profilaksi, novēršanu īsteno logopēds (Liepiņa, 2008).

Saistoša arī K. Dēķena atziņa, ka ikkatrā kopdarbā sekmējas pūles pašas no sevis; tīkamā darbā citu līdzdalība prieku un veiksmi vairo. Skolotājam vajag spēt pazīt katra sava skolēna spējas, kopējā mācību gaitā ievērot vislielāko individualizāciju (Dēķens, 1919).

Visos laikos svarīga ir ģimenes - vecāku loma bērna attīstībā un audzināšanā. Tāpat šis process nav iedomājams bez pedagoga. Kā notiek šī sadarbība? Pedagogu atzinumi par šo jautājumu tika apkopoti jau izsenis. Piemēram, J. Pestalocijs būdams cieši pārliecināts par ģimenes mīlestības lielo spēku cilvēces attīstībā, atzīst, ka šis gaišais spēks jāliek ne tikai mājās, bet arī skolas audzināšanas un mācīšanas darba pamatā. Zinātnieks uzsver, ka Tēva māja ir cilvēces audzināšanas pamats, ka izglītības pamats jāliek mājā, ģimenē. Sabiedrības atdzimšana panākama ar spēcīgu un cildenu mātes darbību (Pestalocijs, 1996). Tas ļauj apgalvot, bērns sekmīgāk apgūst valodu un runu, kas ir zinātniski pierādīts, ja ar viņu nodarbojas ne tikai bērnudārzā, bet, ja šis pedagoģiskais process, kā arī logopēda darbība rod turpinājumu ģimenē.

M. Montessori par skolotāja un vecāku sadarbību saka, ka viņi kopā veido bērnam "iespēju vidi". Sadarbojas bērna pašattīstībai, kas nepārprotami atklājas teicienā: "Palīdzi man pašam izdarīt manu darbu!" (Montessori, 1965). Latviešu zinātnieces Špona un Jermolajeva arī atgādina, ka bērnība kreditē un tāldarbīgi iestrādā visus galvenos mūsu turpmākās dzīves virzienus, ietekmē tajos gūtos panākumus, garām palaisto un zaudēto (Špona & Jermolajeva, 2015).

Apgūstot un analizējot tikai minēto zinātnieku darbus var pārliecināties apgalvot, ka bērna valodas apgūšanas viens no sekmētāja nosacījumiem ir logopēda prasme zināt katra sava audzēkņa spējas un viņa valodas apguvei paplašināt "iespēju vidi" (Montessori, 1965), cieši sadarbojoties ar vecākiem.

Zīmējums bērna valodas attīstībai *Drawing for child language development*

Latviešu izcilais pedagogs J. A. Students (1935) raksturojot bērna fantāzijas akcentē, ka iluzionārās fantāzijas tiešs turpinājums ir ilustrētāja fantāzija. Tā vērojama laikā, kad bērns klausās un dzirdēto viņš sava gara darbībā ilustrē tēlos.

Ilustrētāja fantāzijai radniecīga ir klīstošā fantāzija, kas mētājas, svārstās. Bērns savā garā it kā pilnīgi nejauši kaut ko veido, ko sākumā nemaz nav domājis. Fantāzija klīst no viena tēla uz otru (Students, 1935).

Savukārt, Ļ. Vigotskis atzīmē, ka bērnam ir tieksme uz jaunradi. Par jaunradi mēs saucam tāda cilvēka darbību, kas rada kaut ko jaunu, vienalga, vai tā būtu kāda reāla lieta vai prāta konstrukcija (Vigotskis, 1997, 2002).

Latviešu zinātniece V. Hibnere parādīja, kā no vienkāršām, pat elementārām formām var izstrādāt interesantus un saistošus uzdevumus, kas atsedz bērna radošās darbības iekšējās rezerves. Zinātniece izstrādāja ieteikumus mākslinieciski radošām aktivitātēm vidē (Hibnere, 2000).

Zīmēšana ir viena no svarīgām nodarbēm, kur bērns attēlo savas radošas domas un iztēli. Zīmēšana ir bērna pirmā, vismīļākā un aizraujošākā nodarbe. Pēc tā, kad bērns iepazīna zīmuļa īpašības, vecākiem jāļauj bērnam vilkt svītras ar zīmuli uz papīra tik cik viņš vēlas. Tas palīdz bērnam attīstīt sīko pirkstu muskulatūru, kas, savukārt, ir viens no priekšnosacījumiem bērna valodas un runas attīstībā. Tas rosināja zīmējumu mērķtiecīgi iekļaut bērna valodas veicināšanā.

Informācija zīmējumā izsauc interesi. Bērns brīvi iesaistās dialogā ar sevi un izsaka savas domas "savā nodabā darbojoties, bērnam ir pilnīgi dabiski risināt sarunas pašam ar sevi, atkārtot apgūtās skaņas un vārdus vienīgi runāšanas prieka pēc" (Svence, 2011). Zīmējums tā ir neverbāla komunikācija bērnam ar pasauli.

D. Loks (1977) darbā "Eseja par cilvēka sapratni" runā par zināšanām gūtām ar juteklisko pieredzi, t.i., redzi, dzirdi, tausti u.c.. Tā jau ir valodiska darbība, jo to veido ne tikai jutekliskā pieredze, bet gan prāts un jutekļi kopā. Mūsu gadījumā darbošanās ar zīmējumu dot iespēju katram bērnam strādāt savā tempā, nesteidzoties. Savukārt, zinātniece D. Lieģeniece raksta, ka laiks ir vajadzīgs, lai atkārtotu, lai īslaicīgā atmiņā esošais pārietu ilgstošajā atmiņā, konsolidētos (Lieģeniece, 1999).

A. Randoha (2015) uzsver, ka viena no bērna svarīgākajām nodarbēm ir zīmētdarbība, kur bērna pasīvās zināšanas kļūst par aktīvām. Autore rakstā "Pirmsskolēna pašizteikšanās zīmētdarbībā" aktualizē, ka ar zīmējuma palīdzību bērns attīsta runu un prasmi izteikties, kad pedagogs rosina bērnus pastāstīt par uzzīmēto, uzdod jautājumus, kas mēdz paplašināt bērna spēju koncentrēties, domāt. Tā ir saruna starp pieaugušo un bērnu izmantojot zīmējumu.

Bērna runas darbības aktivizēšanas paņēmieni ir dažādi, piem., dinamiskās roku kustību rotaļas, pirkstu rotaļpasakas u.c. (Miltiņa, 2005).

Latvijā pēdējo gadu laikā ir veikti daudzi bērnu valodas attīstības pētījumi bērniem ar valodas attīstības traucējumiem, bet zīmējums kā pedagogiskās iedarbības paņemiens nerod plašu izmantošanu, kas, manuprāt, ir skumji, nepamatoti, jo zīmējums tā ir neverbāla komunikācija bērnam ar pieaugušo. To apgalvo zinātnieki Yermakova T. S. un Podolski A. (2019).

Savukārt, sarunāties ar sevi, sarunāties ar zīmējumu ir nozīmīga bērna darbība runas attīstībā, sākumā atkārtojot, pēc tam apzināti izrunājot un vairākkārt nosaucot zīmējumā redzamos augus, dzīvas būtnes u.c.

Apgūtās zinātniskās atziņas par tēlotājdarbības nozīmi pastiprināja interesi pētīt kā ar zīmējuma palīdzību praksē var bagātināt bērna prasmi nosaukt redzamo, pareizi izrunāt skaņas, paplašināt vārdu krājumu, paaugstināt mācīšanās motivāciju.

Pētījuma metodoloģija un rezultāti *The methods and results*

Pētījums tika veikts vienu mācību pusgadu no 2022. gada septembra līdz 2023. gada 20. janvārim ar 24 pirmsskolas izglītības iestādes bērniem, kuriem ir traucējumi vairākās skaņu grupās, fonemātiskas uztveres traucējumi (skaņas vietas noteikšana vārda sākumā, vidū, beigās, skaņu secība un to skaitu noteikšana vārdā, vārda sintēze), gramatiskie traucējumi (prieveidulietojumu lietošana, vārda saskaņošana dzimtē, skaitlī, locījumā, gramatiski pareiza teikuma uzbūve, vārdu darināšana), aktīva vārdu krājuma izmantošanā, burtu apgūvē, lasīšanas iemaņu attīstīšanā, saistītās runas veidošanā (stāstījums pēc pieredzes, aprakstošais stāstījums, stāstījums pēc sižeta attēliem vai sēriju attēliem).

Pētījumā veikta:

- zinātniskās literatūras analīze, lai iedziļinātos atziņās par zīmējuma lietderību bērnu ar valodas traucējumiem valodas attīstībai;
- empīriskā pētījuma veikšanai kā rezultātu ieguves un atspoguļojuma mērinstruments tika izmantota Latvijas pirmsskolas izglītības iestādēs aprobētā un pieņemtā metode "Bērnu runas un valodas vērtēšanas kritēriji";
- balstoties uz zinātnisko atziņu padziļināto apguvi un izklāstu raksta teorētiskajā daļā kā bērna valodas attīstību veicinoša, dominējoša metode izvēlēts zīmējums.

Zīmējumi tika izstrādāti pamatojoties uz katra bērna individuālajām valodas attīstības īpatnībām. Izstrādājot pielāgotus autorzīmējumus katra bērna valodas attīstības īpatnībām tika paredzēts, ka tas radīs iespēju bērnu vecākiem atklāt, ieraudzīt logopēda ieinteresētību katra bērna sasniegumos. Tas arī motivēs vecākus un ļaus noticēt viņiem sava bērna izaugsmei. Audzēknis, savukārt, kāri tvers viņam saprotamu, vizualizētu informāciju, jo te darbojas netīšā uzmanība, bērns koncentrējas uz spilgtiem, precīziem, bērnam ātri uztveramiem un saprotamiem zīmējuma elementiem.

Piemēram, zīmējums "Puķuzirnīši ar piestiprinātām detaļām — lapiņām" (1. attēls), zem kurām ir paslēpušies "Kukaiņi — detaļas, kuras paslēptas zem lapiņām" (2. attēls). Bērns mēģina lapiņas nopūst (elpošanas vingrinājums) un ieraudzīt, kas ir paslēpies zem tām (mārīte, tārpiņš, taurenis u.c.).

1. attēls. Puķuzirnīši ar piestiprinātām detaļām — lapiņām (autores veidots)
Figure 1 Sweet peas with attached details — leaves (made by author)

2. attēls. Kukaiņi — detaļas, kuras paslēptas zem lapiņām (autores veidots)
Figure 2 Insects — details that are hidden under the leaves (made by author)

Šādi zīmējumi tika iedoti arī bērna vecākam, lai mājas apstākļos varētu nostiprināt nodarbības laikā apgūto.

Strādājot ar audzēkņiem pirmo pusgadu novēroti sasniegumi bērna valodas attīstībā (skat. 1. tabulu).

1. tabula **Bērnu runas un valodas vērtēšanas kritēriji** (autores veidota)
Table 1 **Evaluation criteria for children language and speech** (made by author)

Rādītāji	Skaņu izruna					Fonemātiskie procesi			Gramatika			Leksika		Lasītprasme			Saistītā runa		
	Izrunā pareizi "V" skaņu	Pareiza izrunā svēlpeņus un šņāceņus	Pareizi izrunā skaņu "L"	Pareizi izrunā skaņu "R"	Izrunā svēlpeņus, sāk atsevišķi izrunāt šņāceņus	Skaņu diferencē izolēti	Nosaka skaņas vietu vārdā	Nosaka skaņu skaitu, un to secību vārdā	Prievārdu lietošana	Gramatiski pareiza teikuma uzbūve	Vārdu darināšana	Pasīvs vārdu krājums	Aktīvs vārdu krājums	Burtu apguve (daļēji)	Burtu apguve (pilnībā)	Lasa zilbes	Lasa vārdus	Stāsta par lasīto	Stāsta pēc pieredzes un pēc sižeta attēla
Septembris	4	10	10	3	3	14	9	4	10	11	11	14	8	3	6	3	3	5	15
Janvāris	6	12	12	4	6	16	15	7	18	15	15	18	14	5	7	6	4	7	21

Šāda tabula ļauj noteikt sasniegumus bērna valodas attīstībā pēc kritēriju grupām: skaņu izruna, fonētiskie procesi, gramatika, leksika, lasītprasme, saistītā runa un to rādītājiem. Šādā valodas vērtēšanas kritēriju tabulā nodarbību laikā tikai jāatzīmē bērna sasniegumu līmenis: augsts — uzdevumu veic patstāvīgi, vidējs — daļēji patstāvīgi, zems — uzdevumu veic tikai ar logopēda palīdzību.

Septembra sākumā tika veikta runas sākotnējā vērtēšana. No 24 audzēkņiem 2 nemaz nerunāja, pārējiem bērniem bija vajadzīga logopēda palīdzība. Uz logopēda rosinājumu, piemēram, pareizi izrunāt skaņas, audzēkņi reaģēja ar fizisku aktivitāti, sevišķi, kad pirkstu kustību veicināšanai tika piedāvāts izmantot detaļas: to aptaustīšana, noņemšana no zīmējuma vai uzlikšana. Tas sekmē sīkās pirkstu muskulatūras vingrināšanu. Zīmējuma detaļas bērnu motivē darbībai. Viņš arī gūst pozitīvas emocijas.

Katrā no pozīcijām pēc mērķtiecīgi un sistemātiski lietotas zīmējuma metodes redzam, ka katrā no bērna valodas vērtēšanas kritērijiem līmenis, kas bija noteikts septembra pirmajā pusē, ir paaugstinājies. Piemēram, audzēkņim X aktīvais un pasīvais vārdu krājums ir paplašinājies, par ko liecina plašāks lietvārdu, īpašības un darbības vārdu lietojums saistītajā runā. Nozīmīgs rādītājs ir tas, ka visos valodas vērtēšanas kritērijos audzēkņu skaits ir pieaudzis, piemēram, rādītājā fonemātiskie procesi, sadaļā noteikt skaņas vietu vārdā septembrī spēja noteikt deviņi audzēkņi, bet janvārī piecpadsmit no divdesmit četriem audzēkņiem.

Tā kā katram bērnam ir atšķirīgi valodas traucējumi, nebija iespējams veidot kontrolgrupu, lai veiktu zīmējuma pedagoģiskā potenciāla bērnu valodas attīstībā padziļinātu salīdzinošo analīzi.

Nozīmīgi ir tas, ka vērtēts tiek viss valodas attīstības process, ne tikai gala produkts, un tajā klātesošs ir zīmējums — dominējošais didaktiskais līdzeklis.

Tie bērni, kuru vecāki izprot zīmējuma vērtību, mājās regulāri izmanto to, lai atkārtotu un nostiprinātu bērnudārzā apgūto, ir drošāki, pārliecinoši izrunā vārdus, demonstrē sasniegto katrā kritērijā. Zīmējuma pedagoģiskais potenciāls valodas apgūvē bērniem ar valodas traucējumiem ir acīmredzams. Par to liecina, kaut vai bērnu sagatavotie un skandētie dzejoļi bērnudārza darbiniekiem.

Secinājumi *Conclusions*

Vērtējot zīmējuma pedagoģisko potenciālu bērna valodas attīstībā, balstoties uz zinātniski teorētiskajām atziņām, pārbaudīto pieredzi, autore apgalvo, ka zīmējums bērna ar valodas traucējumiem valodas attīstībā ir līdzvērtīgs citām nozīmīgām bērna valodas attīstību veicinošām metodēm, piemēram, rotaļai, spēlei, vingrinājumiem u.c.

Izmantojot zīmējumu nozīmīgi ir pareizi noteikt didaktisko uzdevumu,

izziņas saturu un ar zīmējuma starpniecību vingrināties patskaņu, līdzskaņu, divskaņu izrunā.

Svarīgi ir, lai vecāki izprot zīmējuma vērtību, mājās regulāri izmanto to, lai atkārtotu un nostiprinātu bērnudārzā apgūto, kā rezultātā bērni ir drošāki un pārliecinoši izrunā vārdus.

Veiktais pētījums ļauj apgalvot, ka logopēda un vecāku sadarbība kļūst mērķtiecīgāka, saturiski piemērotāka katra bērna individuālajām īpatnībām, speciālajām valodas attīstības vajadzībām, ja tajā tiek izmantots zīmējums, kura pedagoģiskais potenciāls ir pārliecinošs.

Summary

A speech-language pathologist uses a drawing as the main method in the development of students' language and close cooperation with parents. Learning language and speech is more successful for a child, which has been scientifically proven, if it is not only a preschool educational institution that deals with him/her, but this pedagogical process, as well as the speech-language pathologist's activities continue in the family.

The conducted research allows us to claim that the cooperation between the speech-language pathologist and the parents becomes more targeted and more appropriate in terms of content for the individual, special language development needs of each child if a drawing is used.

Evaluating the pedagogical potential of a drawing in the development of a child's language, based on scientific theoretical knowledge and personal experience the author claims that a drawing in the development of a child's language is equivalent to other important methods promoting the development of a child's language, such as play, games, exercises, etc. Using a drawing means correctly determining the didactic task, cognitive content, and practicing the pronunciation of vowels, consonants, diphthongs through the drawing.

Literatūras saraksts

References

- Dēķens, K. (1919). *Rokas grāmata pedagoģijā*. Rīga, 238 lpp.
- Eden, R. (1994). *The Hutchinson Dictionary of Ideas*. Anne – Lucie Norton: Helicon Publishing Ltd., 583 p.
- Fomina, A. (1984). *Fizkul'turnye zanjatija i sportivnye igry v detskom sadu*. Moskva: Prosveshhenie, Str. 158
- Geske, R. (2005). *Bērna bioloģiskā attīstība*. Rīga: RaKa, 314 lpp.
- Hibnere, V. (2000). *Bērna vizuālā darbība*. I daļa. Rīga: RaKa, 198 lpp.
- Labklājības ministrija. (2023). *Gada dati*. Pieejams: <https://www.lm.gov.lv/lv/gada-dati>
- Lieģeniece, D. (1999). *Kopveseluma pieeja audzināšanā*. Rīga: RaKa, 400 lpp.
- Liepiņa, S. (2008). *Speciālā psiholoģija*. Rīga: RaKa, 397 lpp.

- Loks, D. (1977). *Eseja par cilvēka sapratni*. Rīga: Zvaigzne.
- Miltiņa, I. (2005). *Skaņu izrunas traucējumi*. Rīga: RaKa.
- Montessori, M. (1965). *The Advanced Montessori Method*. India, Madras: Kalakshetra Publications, 294 p.
- Oficiālais statistikas portāls. (2019). *Pirmsskolas*. Pieejams: <https://stat.gov.lv/lv/statistikas-temas/izglitiba-kultura-zinatne/pirmsskolas-izglitiba/cits/5592-pirmsskolas?themeCode=IN>
- Pestalocijs, J. H. (1996). *Darbu izlase: Veltīta pedagoga 250. gadu atcerei*. Izd. Klauss Altermans un Anita Čaure: No vācu val. tulkojusi A.Čaure. Rīga: Latvijas Universitāte, Pedagoģijas studijas 2. grāmata. 140 lpp.
- Puškarevs, J., & Golubeva, A. (2000). *Bērna attīstība*. Lielvārde: Lielvārds, 119 lpp.
- Randoha, A. (2015). Pirmsskolēna pašizteikšanās zīmētdarbībā. *Bērna sasniegumu veicināšana pirmsskolā* (150.-186. lpp.). Rīga: RaKa.
- Students, J. A. (1935). *Bērna, pusaudža un jaunieša psiholoģija*. Rīga: Autora izdevumā, 735 lpp.
- Svence, G. (2011). *Bērna valodas un runas attīstība pirmsskolas un jaunākās skolas vecumā. Tagad* (25.-30. lpp.). LVA zinātniski metodisks izdevums Nr. 1.
- Špona A., & Jermolajeva J. (2015) Bērns, Bērība. Sasniegumu pētīšana. *Bērna sasniegumu veicināšana pirmsskolā* (8.-24. lpp.). Rīga: RaKa.
- Tūbele, S., & Šteinberga, A. (2004). *Ievads speciālajā pedagoģijā*. Rīga: RaKa, 112 lpp.
- Vigotskis, L. (2002). *Domāšana un runa*. Rīga: Eve, 392 lpp.
- Vigotskis, L. (1997). *Voobrazhenie i tvorcestvo v detskom vozraste*. Sankt-Peterburg: Sojuz, Str. 91
- Yermakova, T. S., & Podolski, A. (2019). *Pedagogical approach to the development of art therapy*. International Scientific Information, Inc., pp. 171-179.